

УДК 330.342.146:314:332.122

У.Я. Садова, С.О. Цапок, В.Я. Бідак

Розвиток соціально-демографічного потенціалу в контексті другого демографічного переходу

Розглядаються проблеми демовідтворення населення суспільних систем на постіндустріальному етапі їх розвитку. Досліджується специфіка формування соціально-демографічного потенціалу у взаємозв'язку з другим демографічним переходом. Акцентовується увага на соціальній складовій цього розвитку з детермінацією чинників глобалізаційного соціально-економічного та соціально-психологічного порядку. Аналізуються порівняльні характеристики демовідтворювального процесу в областях Західного, в тому числі Карпатського регіону та типових областях інших регіонів країни з найнижчим рівнем демовідтворення.

Ключові слова: процеси деморозвитку, соціально-демографічний потенціал, регіональні суспільні системи, типи відтворення населення, другий демографічний перехід.

Динаміка розвитку населення суспільних систем, під якими слід розуміти соціально обумовлене об'єднання людей, здійснюване за територіально-просторовим або функціонально-інституційним принципами організації життєдіяльності та трудовозабезпечення (від малої групи чи виробничого колективу до мешканців певної території, представників галузі господарського комплексу, партій, громадських, релігійних та інших організацій тощо), у цілому в наш час визначається взаємодією двох наступних факторів. По-перше, природним рухом їх населення, тобто співвідношенням народжуваності та смертності, чим зумовлюються кількісні, а відтак і якісні параметри подальшого функціонування цих систем. По-друге, на динаміку чисельності населення істотно впливають також міграційні процеси, значення яких суттєво зростає за умов глобалізації соціально-економічного, політичного та духовно-культурного життя в планетарному масштабі. Найбільш чітко дієвість цих чинників проявляється при дослідженні суспільно-трудова систем, виділених за територіальним принципом (країна, регіон та ін.).

Вагому роль у забезпеченні соціально-демографічного розвитку тих чи інших країн або територій (а також і світу в цілому) відіграє народжуваність як основа відтворення поколінь людей, а в кінцевому підсумку – як головна передумова суспільного прогресу загалом. Особливо актуальною ця проблема виявилась за сучасних умов, коли відтворення населення економічно найрозвиненіших країн знизилось до критично низького рівня, що створює надзвичайні перешкоди на шляху подальшого розвитку і використання їх людського потенціалу. Встановлено, що народжуваність упродовж історичного розвитку людства зазнавала суттєвих модифікацій, проявляючись у домінуванні певних тенденцій формування її кількісних та якісних характеристик. Так, протягом тривалого часу становлення людської цивілізації, незважаючи на те, що народжуваність

майже повсюдно була наближеною до фізіологічного максимуму, ріст населення був мінімальним. Тобто високий рівень народжуваності радикально коригувався високою смертністю, у т. ч. дітей, низькою середньою тривалістю життя, що своєю чергою детермінувалося несприятливими умовами життя, періодичними епідеміями, голодом, війнами та іншими екзогенними чинниками. У результаті сукупної дії цих чинників відбувалося як стихійне, так і цілеспрямоване регулювання чисельності окремих суспільних систем. Найбільш відчутним таке регулювання мало місце у системах з т. зв. привласнюючою економікою. Однак вихід суспільних систем з-під домінуючої дії природних сил неминуче призводив до зростання населення, надавав процесам народжуваності значно виразнішого соціального змісту.

При переході до сучасного типу відтворення народонаселення роль народжуваності зазнавала істотних видозмін. З початком промислової революції, покращанням санітарно-гігієнічних умов життя народжуваність стрімко зростала, тоді як смертність знижувалась, у результаті чого забезпечувалось прискорене зростання чисельності населення. Так, за попереднє тисячоліття населення світу збільшилось у 18 разів (з 170 млн. до 1,63 млрд. осіб), причому для першого його подвоєння знадобилося майже 600 років, для другого – 230, для третього – біля 100 років, наступного – трохи більше 40 років. Чисельність населення світу досягла 1 млрд. приблизно в 1820 р., 2 млрд. – через 107 років, 3 млрд. – через 32 роки, а 4 млрд. – всього через 14 років [1, с. 19]. На початок ХХІ ст. населення Земної кулі досягло 6,5 млрд., тобто щорічно зростало майже на 80 млн. осіб. Разом з тим, необхідно зазначити, що перехід до сучасного типу відтворення населення послідовно здійснювався через чотири фази, які характеризуються поступовим зниженням народжуваності з синхронним вичерпанням основних ресурсів зниження смертності, постарінням населення, особливо в економічно розвинених країнах, внаслідок чого спостерігається зниження темпів приросту як світового населення, так і чисельного складу багатьох суспільних систем національного та локального рівня їх організації.

Проблема народжуваності здавна є предметом наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, які не обмежувались при вивченні даної проблеми суто теоретичними побудовами, а органічно пов'язували її з перспективами соціально-економічного розвитку, обґрунтували низку принципових методологічних та практичних положень стосовно оптимізації процесу відтворення і функціонування народонаселення як органічно цілісної системи.

Деморозвиток як біосоціальний процес з безумовним домінуванням у ньому соціального не відбувається в строго визначених рамках, а суттєво диференціюється по континентах та регіонах у залежності від їх соціально-економічного розвитку, а також особливостей соціальної організації життєдіяльності, побуту і традицій, менталітету їх мешканців. У результаті цього продовжується своєрідний перерозподіл населення в світовому розрізі. Вже у недалекій перспективі понад 90% приросту населення буде забезпечуватися країнами «третього світу» [2, с. 20], де остання, четверта фаза переходу до сучасного типу відтворення населення проявляється дещо своєрідно у порівнянні з економічно розвиненими країнами, а саме: а) її дієвість відстає у часовому вимірі; б) такий визначальний її атрибут як зниження народжуваності відбувається у значно скромніших обсягах. Загалом, у «чистому» вигляді вказана фаза притаманна саме для розвинених територій, де народжуваність часто знижується до мінімального рівня, який підтримує хіба що нульовий приріст населення. Такий стан речей призвів до того,

Таблиця 1

Характерні особливості першого і другого демографічних переходів до сучасного типу відтворення населення

№ з/п	Основні характерні особливості	Перший демоперехід	Другий демоперехід
1.	Тип суспільства	Індустріальний	Постіндустріальний
2.	Період дії	З 20-х рр. XIX ст. по 60-і рр. XX ст.	З 60-х рр. XX ст. до сьогодні
3.	Регіони формування	Країни Європи, згодом – економічно розвинені держави інших континентів	Західна і Північна Європа з подальшим поширенням на південь і схід Європи
4.	Фази становлення (у залежності від показників народжуваності та смертності)	Чотири фази, за яких демо-відтворення послідовно змінюється від високого до нульового (інколи – від'ємного) рівня	Фази чітко не виявляються, демо-відтворення перебуває на рівні останніх фаз першого демопереходу
5.	Характер міграційних процесів	Еміграція переважає імміграцію (окрім країн традиційної імміграції)	Імміграція почала суттєво перевищувати еміграцію
6.	Домінуючі в суспільстві ціннісні орієнтації	Конформістські цінності (сім'я, достаток, релігія, пріоритет соціальних інститутів та ін.)	Нонконформістські цінності (максимальна самореалізація при нестабільності шлюбних відносин та невтручання соціальних інститутів в особисту демоповедінку тощо)

що окремі дослідники взагалі схильні заперечувати правильність виділення фаз переходу до сучасного типу відтворення населення.

Останнім часом значного поширення набули концепції першого і другого демографічних переходів, порівняльна характеристика основних ознак яких наводиться авторами в табл. 1. Демографічний перехід за змістом означає в науці концепцію для пояснення закономірності, об'єктивної зумовленості зміни типів відтворення населення. Періодизація демографічного розвитку пропонується відповідно до трьох важливих історичних етапів, пов'язаних зі становленням суспільств, принципово відмінних за суттю притаманних їм продуктивних сил. У залежності від цього в історичному ракурсі пропонується виділення трьох основних типів відтворення населення, що послідовно змінювали один одного: «архетип», традиційний, сучасний. Якщо традиційний тип був характерним для переважно аграрних суспільств, то становлення останнього пов'язувалося з революційними змінами у розвитку промисловості.

Сучасна демографічна теорія тяжіє до того, щоб розглядати демографічний розвиток окремої території лише як відображення глобальних закономірностей. Такий підхід, на думку російського дослідника М. Клупта, є однобоким, а тому принципово важливо враховувати роль регіональних джерел демографічних змін та включати їх у загальний контур сучасної демографічної теорії.

Очевидно, що на соціально-демографічний розвиток окремих територій в меншій мірі порівняно з загальносвітовою тенденцією деморозвитку (неухильне зменшення темпів приросту населення з подальшою прогнозованою його стабілізацією на певному рівні) продовжують впливати цивілізаційні особливості, а також дієвість притаманних різним суспільним системам інституційних феноме-

нів, до яких належать: формальні (законодавчі акти та ін.) і неформальні (звичаї, традиції) норми суспільного співжиття; суб'єкти суспільної діяльності (державна, сім'я, інститути охорони здоров'я, освіти, правопорядку та ін. з відповідними ним механізмами впливу); стійкі способи та стереотипи мислення, що відображають менталітет населення [3, с. 10-11].

У результаті одночасного діяння різномодальних чинників у сучасному світі склалась надзвичайно строката мозаїка демовідтворювальних процесів, що дало підставу зарубіжним демографам обґрунтувати теорію т.зв. другого демографічного переходу, визрівання якої завершилось у 80-х роках минулого століття. Загалом, стало очевидним, що загальна теорія демографічного переходу виявилась неспроможною пояснити новітні прояви демовідтворення, що тією чи іншою мірою охопили більшу частину європейських країн. У цілому теорія демографічного переходу (яку з часом ототожнили з теорією першого демографічного переходу) висувалася з метою пояснення змін демографічної поведінки населення у зв'язку з трансформацією традиційного, тобто доіндустріального, суспільства в індустріальне. І саме такі зміни демовідтворювальних процесів, на думку демографів, мали стати визначальними для решти світу. Однак, і у самій Європі на кінець ХХ ст. усе відчутнішими ставали певні зміни, пов'язані, насамперед, зі становленням постіндустріального суспільства. Ці зміни стосувалися, зокрема, трансформації цінностей, що почали істотно відрізнятися від цінностей недалекого минулого. Засновниками теорії другого демографічного переходу стали голландський вчений Ван де Каа та бельгієць Рон Лестаг. Згідно з їхньою концепцією, перший демографічний перехід орієнтовно закінчився в середині 60-х років минулого століття, коли внаслідок зниження народжуваності та смертності темпи природного приросту населення в основних європейських країнах наблизились до нульового рівня, а еміграція з цих країн вперше почала поступатись імміграції.

На думку розробників концепції другого демографічного переходу, істотні відмінності в демографічній поведінці пояснюються радикальними зрушеннями в системі панівних у західному суспільстві цінностей. Так, для попереднього етапу деморозвитку країн Європи характерними були: значна релігійність населення, масова орієнтація його на сімейні цінності, святість шлюбних відносин, підтримка впорядкованості та організованості суспільного життя, несприйняття радикальних ідей. Важливе значення відводилось матеріальному достатку та кар'єрі, а бажана кількість дітей прямо пов'язувалась з досягнутим рівнем добробуту [3, с. 49-52]. Загалом, демографічні установки населення залишались доволі консервативними, мали на собі явний відбиток психологічних особливостей попереднього, традиційного типу відтворення населення.

При побудові постіндустріального суспільства демовідтворювальні установки населення стають усе віддаленішими від ідеальних. Зокрема, констатується, що кожна людина вільна сама робити власний моральний вибір. Таким чином, фактично відбувається різке зростання індивідуалізму. В цілому, другий демографічний перехід відрізняється від першого його зумовленістю прагненням індивіда до самовираження, свободою вибору та особистого розвитку, власним життєвим стилем і емансипацією. Зростання доходів у т.зв. країнах «загально-го благополуччя», економічна та соціальна захищеність, яку демократичні держави гарантують своїм громадянам, дали поштовх до того, що демографічна, в т.ч. демовідтворювальна поведінка стала розглядатися суспільством як суто особиста справа. Сформувались або формуються такі нетипові для попереднього етапу суспільного розвитку моделі демографічної поведінки, як проживан-

ня поза сім'єю, позашлюбне співжиття і позашлюбна народжуваність, зростання розлучень та ін. Одночасно знижується релігійність, послаблюється громадянська мораль, зростають недовіра до владних інститутів, космополітичні погляди, особливе значення надається самовиразу. Іншими словами, в суспільному житті починають домінувати нонконформістські цінності, включаючи індивідуалізм, всезагальну толерантність.

Слід відзначити, що демографічна наука дає теорії другого демографічного переходу досить неоднозначну оцінку: від повного схвалення до заперечення, особливо через надмірний індивідуалізм. В усякому разі, найтипівішою виявилась модель демографічної поведінки, що склалась у Північній та Західній Європі та демонструє тенденцію на поступове розповсюдження у південному і східному напрямках. Вітчизняна демографічна наука не може ігнорувати концепцію другого демографічного переходу, але виникають певні сумніви щодо можливості уніфікації всього світу згідно з європейськими стандартами демографічної поведінки.

Крім того, теоретики другого демографічного переходу абсолютизують роль у його детермінації світоглядних, особливо соціально-психологічних чинників, залишаючи фактично в тіні чинники соціально-економічного порядку. Незважаючи на це, маємо визнати правомірність застосування до України та окремих її регіонів основних положень концепції другого демографічного переходу, оскільки Україна є органічною частиною Європи, а особливості новітнього деморозвитку в ній усе більшою мірою віддзеркалюють демографічну поведінку мешканців економічно розвинених країн континенту. Зрозуміло, що повного співпадіння репродуктивних орієнтацій населення України та інших європейських країн бути не може, хоча б з огляду на нерівномірність їх соціально-економічного розвитку. Тим більше процеси демовідтворення можуть зберігати свою специфіку і в окремих територіальних утвореннях таких значних за площею та чисельністю населення держав, до числа яких і належить Україна. В цілому ж народжуваність за умов реалізації другого демографічного переходу диференціюється по різних частинах Європи, але майже ніде не забезпечує навіть простого відтворення їх населення. Така особливість деморозвитку притаманна й Україні, причому за рівнем депопуляції населення вона, на жаль, посіла чільне місце навіть серед пострадянських країн. Очевидно, що подальший розвиток соціально-демографічного потенціалу значною мірою залежатиме від наростання імміграційних потоків у країни Європи з регіонів світу з надлишковою чисельністю носіїв робочої сили. Подібний феномен уже досить відчутно проявляється впродовж останніх десятиліть у Франції, Німеччині, країнах Бенілюксу, Скандинавії та ін.

Підсумовуючи вищесказане, доцільно стверджувати, що деморозвиток окремих континентів або груп країн і надалі збереже свої набуті особливості, а визначальними для них залишаться принаймні у ближчій перспективі не загальносвітові, а регіональні тенденції народжуваності та природного приросту населення. Отже, мають місце певні суперечності у деморозвитку різних територій, що значною мірою не відповідають типовим особливостям становлення загальносвітових відтворювальних процесів. Однак, на нашу думку, не слід абсолютизувати вказану обставину, оскільки загальноцивілізаційний поступ людства в основних рисах вкладається у визначені межі, підлягає дії конкретних, у т.ч. і демографічних, законів і закономірностей, що врешті-решт може призвести до зближення демографічної поведінки населення різних регіонів світу.

Що стосується конкретно України, то її деморозвиток, обумовлений не в останню чергу характером народжуваності, зазнав протягом ХХ ст. відчутних змін, набувши, починаючи з 1993 р., однозначно негативного відтінку. В минулому Україна, її основні регіони відзначалися навіть на європейському фоні підвищеним рівнем народжуваності та відповідно – і природного приросту населення. Наприклад, у 1940 р., загальний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 27,3 особи на 1000 населення. З того часу народжуваність у країні скоротилась майже у 2,5 разу (до 11,0 осіб у 2008 р.), тоді як природний приріст – відповідно з 13,0 до – 5,3 осіб.

На характер відтворення населення впливають соціальні, економічні, правові, історичні, етнокультурні, еколого-географічні, біологічні, психологічні та інші фактори, включаючи загальний економічний стан певної території, освітній і культурний рівень населення, ступінь участі жінок у суспільному виробництві, рівень розвитку системи охорони здоров'я, середній вік вступу в шлюб, наявність чи відсутність внутрішньо-сімейного регулювання кількості народжень, соціальний захист осіб пенсійного віку та інших вразливих категорій, релігійні погляди та установки і т. п. Перераховані фактори у своїй сукупності і складають об'єктивно-суб'єктивну основу напрямків деморозвитку. В Україні ж вони доповнилися впродовж минулого століття також низкою інших несприятливих для зростання населення чинників (світові війни, голодомори, репресії та депортації, а останнім часом у зв'язку з економічною кризою – посилений відтік населення працездатного віку за межі країни). Унаслідок цього Україна, що традиційно відзначалася високим рівнем народжуваності, протягом життя кількох поколінь трансформувалась у територію з одним із найнижчих на європейському континенті рівнем народжуваності. Загалом, на рубежі ХХ-ХХІ ст. Україна характеризується зростаючим від'ємним приростом населення. В цілому з часу депопуляції населення країни скоротилося на 6,4 млн. осіб (з 52,2 до 45,8 млн.), тобто більше ніж на 12%. Впродовж кількох останніх років народжуваність у країні дещо зросла, а скорочення її населення уповільнилось (з приблизно 400 до майже 200 тис.). Проте цей факт не можна трактувати надто оптимістично, оскільки він пов'язаний з входженням в активний дитородний процес когорт, народжених у 80-х роках, для яких був притаманним оптимальніший віковий розподіл населення. Отже, деяке зростання народжуваності є тимчасовим явищем. Більше того, воно зовсім не призвело і не могло призвести до подолання депопуляції населення. Так, загальний природний приріст населення країни у 2008 р. становив – 5,3‰, тоді як максимуму свого від'ємного значення (-7,6‰) він набув у 2005 р.

Демографічна наука вже давно визначила, що для підтримання на мінімальному рівні природного приросту необхідно, щоб кожна жінка дитородного віку народжувала принаймні 2,2–2,4 дитини. І подібні тенденції в економічно розвинених країнах зберігались до 80-х років минулого століття, що в цілому узгоджується з теорією другого демографічного переходу. Однак, за станом на початок ХХІ ст., загальний коефіцієнт фертильності жінок помітно знизився в цих країнах, коливаючись у межах від 1,2–1,4 (Японія, Швейцарія, Італія, Іспанія, Австрія, Німеччина, Греція та ін. країни) до 2,0 народжень на одну жінку (США, Ісландія тощо). Такий коефіцієнт фертильності на наш час не є достатнім навіть для простого відтворення населення. В Україні цей показник був найнижчим серед обстежених країн світу і складав лише 1,1 народжень на одну жінку. Проте відзначимо, що впродовж останніх кількох років вказаний показ-

ник потроху зростав, досягши у 2008 р. 1,3 народжень на одну жінку відповідної вікової групи.

Та цей факт зовсім не свідчить про неминучість подальшого зростання народжуваності в країні. Зокрема, за розрахунками фахівців ООН населення України до 2015 р. зменшиться до 41,8 млн. осіб (нині – біля 46 млн.), а частка осіб віком 65 років і більше становитиме 15,9% від усього населення. Слід зазначити, що ця частка не очікується стати найвищою, оскільки в низці економічно розвинених країн (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Франція, Іспанія, Великобританія, Німеччина та ін.) вона перевищуватиме 17,0–20,9%, досягаючи свого максимуму в Японії (26,2%) [4]. Однак різке зростання частки населення старшої вікової групи в цих країнах досягатиметься за рахунок збільшення середньої тривалості життя, на відміну від України та деяких постсоціалістичних країн (Російська Федерація, прибалтійські держави, Болгарія, Румунія та ін.), де її безальтернативним джерелом виступає аномально низький рівень народжуваності.

Разючими залишаються регіональні відмінності стосовно рівня народжуваності, причому в кращому положенні перебувають, як правило, області Західного, у т. ч. Карпатського регіону (табл. 2). Так, якщо у 2009 р. загальний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 11,1 осіб на 1000 наявного населення, то в областях Карпатського регіону він коливався в межах між 11,8 та 14,6‰. Отже, в цьому регіоні народжуваність залишалася вищою (подекуди – значно

Таблиця 2

Порівняльні характеристики коефіцієнтів демовідтворення населення у деяких регіонах України у 2009 р. (на 1000 осіб)

	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст населення		
	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Україна	11,1	10,8	11,9	15,3	13,7	18,9	-4,2	-2,9	-7,0
Області Західного, в т.ч. Карпатського регіону									
Волинська	14,8	14,1	15,4	14,1	10,9	17,5	0,7	3,2	-2,1
Закарпатська	14,6	14,2	14,9	12,5	12,3	12,7	2,1	1,9	2,2
Івано-Франківська	12,6	11,8	13,2	12,7	10,0	14,8	-0,1	1,8	-1,6
Львівська	11,8	11,1	12,8	12,9	10,8	16,0	-1,1	0,3	-3,2
Рівненська	15,2	13,5	16,9	13,4	10,2	16,3	1,8	3,3	0,6
Тернопільська	11,4	11,8	11,1	14,3	9,9	17,8	-2,9	1,9	-6,7
Чернівецька	12,2	11,0	13,1	12,9	10,8	14,4	-0,7	0,2	-1,3
Області з інших регіонів з найнижчим рівнем демовідтворення									
Донецька	9,7	9,6	10,1	16,8	16,5	19,5	-7,1	-6,9	-9,4
Луганська	9,3	9,4	8,9	16,9	16,4	19,9	-7,6	-7,0	-11,0
Полтавська	9,8	9,7	10,0	17,8	14,4	23,0	-8,0	-4,7	-13,0
Сумська	9,1	9,4	8,5	18,0	14,8	24,4	-8,9	-5,4	-15,9
Харківська	9,8	9,7	10,1	15,3	14,1	20,3	-5,5	-4,4	-10,2
Черкаська	9,7	9,9	9,4	16,9	13,3	21,5	-7,2	-3,4	-12,1
Чернігівська	9,4	10,1	8,4	19,9	14,4	28,9	-10,5	-4,3	-20,5

* Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Держ. підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – С. 344.

вищою) від аналогічного показника по всій країні. Натомість на решті території країни ситуація щодо народжуваності виявилась набагато складнішою: у 13 регіонах з 20 її коефіцієнт дорівнював або ж поступався загальнодержавному. До найнижчого рівня коефіцієнт народжуваності опустився у переважно аграрних регіонах з давньою тенденцією депопуляції (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська області), а також на індустріальному південному сході і сході країни (Донбас, Харківщина). Всього в цих регіонах коефіцієнт народжуваності не перевищував 9,8‰, тобто був нижчим від загальнодержавного на 10–20% [5, с. 344]. Зауважимо також, що в низці регіонів країни, особливо аграрних, спостерігався і такий нетиповий для нормального демовідтворення факт, як зниження коефіцієнта народжуваності в сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями.

Відмінності в рівні народжуваності по регіонах країни, своєю чергою, спричинили їх помітну диференціацію і за середнім віком населення та очікуваною тривалістю його життя. Якщо на початок 2009 р. середній вік усього населення країни становив 40,1 року, то оптимальнішим він виявився знову таки у Західному регіоні (крім Тернопільської області, якій притаманним є значне порушення вікової структури її мешканців). Гіршою виявилася ситуація в тих областях, де фіксувалося найнижче значення коефіцієнта народжуваності. Щодо ж до очікуваної тривалості життя, то станом на 2008–2009 рр. цей показник по всій країні становив 69,3 року, причому для чоловіків він був на 11 років меншим, ніж для представників жіночої статі (відповідно: 63,8 і 74,9 року) [5, с. 350]. Значно оптимальнішою виявилася ситуація у більшості областей Карпатського регіону. Так, для Львівської області очікувана тривалість життя всього населення на цей час становила 70,62 року (в т. ч. для чоловіків – 65,01, жінок – 76,51 року) [6, с. 22]. Зауважимо, що як Україна в цілому, так і її регіони за даним показником поступаються державам з найвищим рівнем розвитку людського потенціалу не менше, ніж на 12–16 років.

Насамкінець відзначимо, що в перспективі у зв'язку з розгортанням другого демографічного переходу не слід очікувати помітного зростання народжуваності в Україні та її регіонах, у результаті чого чисельність їх населення продовжуватиме зменшуватись, досягнувши, згідно з середнім прогнозом, наприклад, у 2050 р. 36 млн. осіб [7, с. 50]. Зауважимо проте, що в даному випадку важко враховувати такий слабопрогнозований чинник деморозвитку, як характер і спрямування міграційних процесів в Україні та сусідніх (і не тільки) державах.

Також очікується, що певні, хай і досить незначні переваги у демовідтворювальних процесах, збережуться в Карпатському (і в цілому – у Західному) регіоні країни. До них належать: дещо вищий рівень народжуваності, збільшений середній розмір сім'ї, стабільніші шлюбні відносини, менша розповсюдженість особливо небезпечних захворювань та інші соціальні фактори, що в даному регіоні не останньою чергою пов'язано з вищим рівнем релігійності, кращим збереженням національних звичаїв і традицій порівняно з іншими, особливо індустріальними регіонами. Більше того, Карпатський регіон перебуває у своєрідній світоглядній опозиції до багатьох розвинених територій Європи, в яких наймасштабніше реалізується другий демографічний перехід. У зв'язку зі специфікою та труднощами на шляху становлення соціально-демографічного потенціалу регіону Карпат закономірним є подальше всебічне наукове дослідження цього процесу, а особливо – планомірне усунення об'єктивних перешкод (незайнятість значної кількості населення, надмірний виїзд мешканців на тимчасову працю за кордон,

нерозвиненість соціальної інфраструктури і т. п.), що нівелює дієвість наявних переваг у його деморозвитку.

Список використаних джерел

1. Брук С. И. Население мира: этнодемографический справочник / С. И. Брук. – М. : Наука, 1986. – С. 19 [230 с.].
2. Ноджак Л. С. Демографічні чинники формування і використання трудового потенціалу за ринкових перетворень / Л. С. Ноджак. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – С. 20 [190 с.].
3. Клупт М. Демография регионов Земли / М. Клупт. – СПб : Питер, 2008. – 347 с.
4. Доклад о развитии человека 2007/2008. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/esa/hdr/2007/>.
5. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Держ. підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – С. 344-350 [567 с.].
6. Склад населення Львівської області за статтю та віком. Статистичний збірник. 2008. – Львів: Держкомстат України, 2009. – С. 22 [97 с.].
7. Лібанова Е. Прогноз демографічного розвитку України на період до 2050 року / Е. Лібанова. – Світогляд. – 2008. - № 3 (11). – С. 50 [С. 48-51].

Садовая У.Я., Цапок С.А., Бидак В.Я. Развитие социально-демографического потенциала в контексте второго демографического перехода.

Рассматриваются проблемы демовоспроизводства населения общественных систем на постиндустриальном этапе их развития. Исследуется специфика формирования социально-демографического потенциала во взаимосвязи со вторым демографическим переходом. Акцентируется внимание на социальной составляющей этого развития с детерминацией факторов глобализационного социально-экономического и социально-психологического порядка. Анализируются сравнительные характеристики демовоспроизводительного процесса в областях Западного, в том числе Карпатского региона и типичных областях других регионов страны с самым низким уровнем демовоспроизводства.

Ключевые слова: процессы деморазвития, социально-демографический потенциал, региональные общественные системы, типы воспроизводства населения, второй демографический переход.

Sadova U.Ya., Tsapok S.O., Bidak V.Ya. Development of Social-Demographic Potential in the Context of the Second Demographic Transition.

The problems of demo-recreation of population of public systems are examined on postindustrial stage of its development. The specifics of social-demographic potential forming are investigated in intercommunication with the second demographic transition. Attention is accented on social constituent of its development with determination of global factors of socio-economic and socio-psychological order. Comparative descriptions of demo-reproductive process are analyzed in the Western Region of Ukraine, including Carpathian region and other typical regions of country with the lowest level of demo-recreation.

Key words: processes of demo-development, social-demographic potential, regional public systems, types of recreation of population, second demographic transition.

Надійшло 09.02.2011 р.